
UN VIATGE EN EL TEMPS AL BALNEARI DE LA PUDA DE MONTSERRAT¹

dossier

GEMMA ESTRADA I PLANELL*
PROFESSORA D'ENSENYAMENT SECUNDARI

Al marge esquerre del riu Llobregat en el terme municipal d'Esparreguera, molt a prop de la muntanya de Montserrat, s'alça encara imponent el balneari, edificat a mitjan segle XIX, de *La Puda de Montserrat*. Les aigües sulfuroses, el paisatge i el magnífic complex construït van fer de la Puda un dels balnearis espanyols més preuats a l'època. De ben segur que no heu estat aliens a la seva presència quan, desplaçant-vos per la carretera d'Abrera a Manresa, heu passat arran de la façana de l'edifici. Malauradament avui la seva majestuosa arquitectura es troba en un deficient estat de conservació i d'abandonament mentre les aigües termals segueixen brollant i diàriament se n'aboquen milers de litres al riu Llobregat.

Els clots del fum

L'existència d'una deu a la Puda ve condicionada per la formació geològica. El territori on sorgeixen les aigües es troba en la falla prelitoral inversa que fa cavalcar els materials triàsics sobre el Terciari (Paleocè i Eocè) de la Depressió Central. És la mateixa situació geològica en què es troben altres balnearis catalans situats a la serralada prelitoral, com la Garriga, Caldes de Malavella o Caldes de Montbui. La presència dels aqüífers està directament relacionada amb l'existència d'una falla que connecta la deu profunda d'aigua termal amb la superfície, permetent així l'ascensió de les aigües.

* Gemma Estrada i Planell.

Llicenciada en Història de l'Art per la Universitat de Barcelona i professora d'ensenyament secundari. Ha fet i publicat estudis i investigacions del Bruc i de la comarca de l'Anoia.

¹ Aquest article és un resum del llibre *La Puda. Un balneari als peus de Montserrat*, de Gemma Estrada, publicat dins la Col·lecció Vila d'Olesa amb el núm. 2, i editat per l'Ajuntament d'Olesa de Montserrat; Kao Corporation, S.A, i Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1989.

Diferents estudis expliquen que les aigües hi van brollar a causa del terratrèmol de Lisboa del 1755, que va afectar també Catalunya. Així Rubió² indica "[...] se cree que estos manantiales debieron su aparición a un terremoto que se dejó sentir en las inmediaciones de Manresa correspondiente al de Lisboa del 1755". I Fontserè³ explica que el terratrèmol va causar "[...] l'enterboliment de les aigües de les fonts, el qual podem documentar a Monistrol de Montserrat on brollà aigua vermella".

La data més reculada de què hi ha constància de la utilització de les aigües per les seves propietats curatives ens l'aporta Manuel Arnús de Ferrer,⁴ metge del balneari de la Puda des de 1847 a 1874. Segons aquest autor, al segle XVIII la gent anava a banyar-se allà on brollaven les aigües en els anomenats clots del fum. Si bé es té constància d'aquest fet, és molt probable que amb anterioritat a aquesta data fossin conegudes i utilitzades les aigües sulfuroses. Segons Josep Moran⁵ en l'estudi sobre els noms de lloc del Baix Llobregat, el topònim podria provenir d'*aqua putida*. Si tenim en compte aquesta consideració, podem plantejar que el terratrèmol de Lisboa hauria estat el que hauria fet obrir una deu d'aigua molt més cabalosa facilitant l'existència dels *clots del fum* i el posterior establiment del balneari.

² RUBIÓ, P. M. *Tratado Completo de las aguas minerales de España*, Madrid, Establecimiento Tipográfico de R. R. Rivera, 1853, p. 355.

³ FONTSERÈ; IGLÉSIES, *Recopilació de dades sísmiques de les terres catalanes entre 1100 i 1906*, Barcelona, Fundació Vives Casajoana, Vol. VII, p. 207 i 287.

⁴ ARNÚS, M. *Historia Topográfica, Química y Médica de la Puda de Montserrat*, Barcelona, Imprenta Diario de Barcelona, 1863, p. 44.

⁵ MORAN, J. "Els noms de lloc al Baix Llobregat", dins *Jornades d'estudis comarcals del Baix Llobregat*, Martorell 1982. Té la mateixa opinió Joan Corominas al seu *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, s. v. pudir.

Fulletó del Balneari de la Puda dels anys 30.

Les aigües termals de la Puda tenen unes propietats físiques (tèrmiques), químiques i també dels minerals en què estan dissoltes que les fan aptes per tractar diferents malalties, ja siguin en beguda, en bany o en combinació amb altres usos com els llots o embolcalls. P. M. Rubio,⁶ en el seu *Tratado completo de las aguas minerales de España*, parla de les qualitats de les aigües de La Puda: “[...] *el agua en su nacimiento es transparente, un poco opalina, de olor y sabor a huevos podridos o hidro-sulfuroso [...]; a pocos minutos de estar el agua en contacto con el aire atmosférico, se aumenta su sabor y olor hidrosulfurosos, para desaparecer a las seis horas poco más o menos y deponer el agua un sedimento de color amarillo.*” Són aigües sulfurado-sòdiques, nitrogenades i radioactives que estan indicades per a les afeccions dermatològiques, per al reumatisme crònic, per a les bronquitis cròniques, l’asma i les afeccions ginecològiques. La seva temperatura de surgència oscil·la entre els 29 i 32° C. Deixen en el seu curs una substància sedimentosa, una mena de llot que va ser utilitzat com a medicació tòpica en les malalties de la pell. Arnús va donar a aquesta substància el nom d’olesina, a imitació de Longchamps, el qual va denominar *baregina* el precipitat que deixen les aigües de Bareges (Alts Pirineus-França). El nom d’olesina i no d’esparragerina vindria donat perquè el balneari, tot i ser en terme municipal d’Esparraguera, sempre va tenir molta vinculació amb Olesa de Montserrat.

⁶ Rubio, P. M. *Tratado Completo de las aguas minerales de España*, Madrid, Establecimiento Tipográfico de R. R. Rivera, 1853, p. 353.

El primer balneari

Si bé les aigües eren conegudes al segle XVIII i segurament amb anterioritat a aquesta data, la utilització de les aigües per a cures de bany amb una orientació mèdica va començar l’any 1818, quan el govern va nomenar Antoni Coca i Rabassa per a la plaça de metge de la Puda. Aquest nomenament obeïa a la disposició del govern pel control dels establiments balnearis. L’any 1816 es va redactar el primer *Reglamento de Aguas y Baños Minerales* i es va crear el *Cuerpo de médicos Directores de Baños y Aguas Mineromedicinales*. Aquesta normativa regulava el nomenament d’un metge funcionari que havia de controlar l’ús i l’aplicació de les aigües termals. Quan Antoni Coca va arribar a la Puda, les condicions en què es trobaven els malalts per poder gaudir de les aigües eren molt precàries, ja que encara es banyaven en els *clots del fum*, o forats per on sorgien les aigües termals. Com a metge director de la Puda va impulsar la millora d’aquestes deus i gràcies a la seva unió amb Salvador Garriga, sastre d’Esparraguera, començà la història del balneari. L’any 1829 es van iniciar tots els tràmits per a la construcció allà on brollaven les aigües, a banda i banda del riu Llobregat, de dos edificis que permetessin unes condicions millors per als banys. Salvador Garriga va adquirir els terrenys a Joaquim Pedrosa i Magí Tobella, pagesos hisendats d’Esparraguera, i va demanar permís al Reial Patrimoni per a la utilització de les aigües.

L’empresa va fer fallida molt abans d’haver construït els edificis, ja que Garriga no va poder pagar el cànon anual per al

Fulletó del Balneari de la Puda del 1957

domini útil de l'aigua al Reial Patrimoni, ni va poder condicionar les aigües. Tot plegat el va portar al suïcidi l'any 1831 en un torrent que avui encara manté el nom del *torrent del sastre pobre*. El seu germà Pau Garriga va continuar el projecte i es va associar amb Francesc Castells i Francesc Pedrosa, terratinents d'Esparreguera, per continuar les obres. Finalment el 1834 ja hi havia els dos edificis construïts, però amb un greu perill: l'aigua de la Puda brolla a una distància molt baixa, a nivell del riu, i els edificis no es van poder construir a gaire més altura, amb el perill que, en les diferents avingudes, l'aigua es quedés dipositada dins l'edificació. Els anys 1842 i 1843 el riu va inundar els edificis i se'ls va emportar. L'experiència va demostrar que calia construir un edifici de fonament més sòlid. La iniciativa va venir d'un nou empresari de Barcelona i professor de medicina i cirurgia.

Un balneari de luxe

L'any 1844, Antoni Pujades, propietari i director de l'Hospital Mental de Sant Boi de Llobregat, va comprar als antics emfiteutes les restes dels edificis, els terrenys i les aigües. L'any 1845 va crear la societat mercantil *Sociedad de aguas de La Puda* amb l'objectiu de construir un nou edifici a la banda esquerra del riu aprofitant les restes de l'antic. El projecte va ser obra de Josep Oriol i Bernadet (1811-1860), un dels arquitectes més significatius del corrent neoclàssic. Era con-

temporani de Miquel Garriga i Roca –que projectà el balneari Rius de Caldes–, de Josep Mas Vila –autor de la façana de l'ajuntament de Barcelona– i de Josep Oriol i Mestres –arquitecte del teatre del Liceu. D'entre les obres d'Oriol i Bernadet es pot destacar el projecte de manicomi de la Santa Creu, la casa de Beneficència i l'Hospital de Sabadell (1856) i la seva col·laboració amb Oriol i Mestres en l'aixecament de les muralles romanes de Barcelona.

Josep Oriol Bernadet projectà el 1846 un conjunt balneari de gran amplària que havia de dotar la Puda d'un establiment a l'alçada dels millors d'Europa. Es tractava d'una notable edificació de planta axial simètrica que pretenia realitzar un conjunt que dominés el paisatge. La composició s'estructurava a partir d'un cos central amb una gran escalinata i dos edificis laterals annexos. A la dreta i a l'esquerra del cos central se situaven els edificis dedicats a galeries de banys i estances dels banyistes; a la part central, un gran cos en forma de cúpula permetia situar la biblioteca, un saló de reunions amb tribuna per a la presidència, habitacions destinades als membres de la Junta i als reis, així com un cafè i una galeria per a l'orquestra. Completava el conjunt una construcció de planta octogonal, separada i aixecada en un turonet, que es dedicava a capella per a 300 persones. D'aquest notable conjunt, Claudi Lorenzale, pintor del grup dels natzarens, en va fer un gravat per il·lustrar la guia de la Puda de Montserrat publicada el 1847 pel Dr. Manuel Arnús.

Façana principal. Fot. Vicenç Salamero i Guàrdia

La societat no va poder assumir l'ambiciós projecte i va acabar fent fallida i va arribar a tenir unes despeses improductives de 1.000 rals diaris. L'edifici projectat no es va materialitzar completament, només se'n va edificar un cos lateral, situat al costat mateix del riu, format per soterrani i tres plantes i una part en semicercle que havia d'enllaçar amb el cos central. Aquestes dues parts ja estaven construïdes el 1858 i s'han conservat fins a l'actualitat.

Tot i havent fracassat l'empresa del Dr. Pujades, el balneari no va deixar de funcionar i es van seguir les obres. A continuació de l'espai en semicercle s'hi va edificar, en lloc del majestuós cos central, un cos de forma rectangular i amb dos pisos d'habitacions. Al final d'aquest i adossat a ell s'hi va instal·lar la capella. Si bé el projecte original no es va seguir, el balneari disposava de tots els elements bàsics d'un edifici destinat a curar les malalties i a oferir als hostes múltiples activitats, des del repòs fins a la diversió. La sala de banys, les fonts i cambres destinades als tractaments es van situar a la planta soterrani. En aquest espai, avui ple de llot de les avingudes del riu, s'hi conserven les banyeres de marbre i restes de les escalinates que conduïen a una de les tres fonts que emergien dins de l'edifici.⁷ La part destinada a les

habitacions es va situar a les plantes primera i segona. A la planta baixa tots els serveis: l'administració del balneari, salons, els menjadors, la cuina i la capella. A la part exterior una glorieta, una pèrgola i el passeig de plàtans. Tot el complex ja estava en ple funcionament l'any 1878.

El sojorn a La Puda de Montserrat

L'estada al balneari seguia un ordre establert segons les prescripcions mèdiques. Quan els hostes arribaven, el metge, que residia al balneari durant la temporada de banys, feia el diagnòstic i prescrivia els tipus de tractaments. El personal que tenia cura dels malalts seguia les indicacions del metge, preparava els banys a la temperatura assenyalada i posava un rellotge de sorra a cada cambra de bany amb el temps concret indicat en cada cas. El metge portava un diari de cada malalt, tenia cura de la higiene dels banys i feia les memòries anuals. A la Puda es podien seguir diferents serveis hidroteràpics: aigua termal per beguda, medicació per via intravenosa, dutxes termalitzades o fredes, banys de cinc tipus diferents, irrigacions, polvoritzacions, inhalacions, massatges i aplicacions tòpiques com el llot, les pomades i el sabó.

El balneari, si bé era un lloc de repòs i curació, conformava l'espai d'una vida elegant i *aristocràtica*. S'hi barrejaven la

⁷ Segons un prospecte informatiu de la Puda de començament del segle xx.

Façana del cos lateral. Al soterrani hi ha la galeria de banys. A l'esquerra es pot veure el pont de la carretera d'Abrera a Manresa. Fot. Vicenç Salamero i Guàrdia

Porta de fusta modernista a l'entrada principal del balneari. Fot. Vicenç Salamero i Guàrdia

cura i la diversió i la vida exterior quedava suspesa en favor d'un temps i d'un món artificiosos. Eugeni d'Ors, durant la seva estada l'any 1916 al balneari Blancafort de la Garriga, va plasmar aquest temps a l'*Oceanografia del tedi*,⁸ una descripció que podem traslladar també a la Puda de Montserrat:

"Cloure els ulls dormir... Era la solució banal. Aquest jardí, a aquesta hora s'omple de cadires de repòs. Les unes es dissimulen recatadament. Les altres s'ajunten per les mutualitats de la peresa. La conversa lassa... El llibre obert i deformat, que ja no es llegeix... I aquella oscil·lació voluntària improductiva de les mans, que les dames anomenen "labor"... I aquella altra oscil·lació, aquella altra "labor" que ja tothom anomena flirt".

L'estada a la Puda oferia també múltiples activitats. Els estadants disposaven d'una sala de ping-pong, una pista de tennis i un frontó. Enmig de la natura i als peus de Montserrat tant es podia practicar la pesca al riu com participar de les sortides organitzades. Des del balneari cap al monestir de Montserrat, al castell-ermita de Sant Salvador

⁸ L'estiu de 1916, Eugeni d'Ors va publicar una sèrie de proses vacacionals al seu *Glosari de La Veu de Catalunya*, que el 1918 es van editar dins el *Glosari 1916* amb el títol de "La lliçó de tedi en el parc", i la postil·la: "altrament dit *Oceanografia del tedi*".

de les Espases, a l'ermita pre-romànica de Santa Margarida d'Esparreguera, a les coves del salnitre de Collbató, al saltant del Cairat, a les fonts i masies del terme... I no només s'organitzaven sortides fora de l'establiment, sinó que al magnífic saló s'hi festejaven revetlles d'estiu i diferents actes col·lectius. Cada any se celebrava la Festa Major, en la qual no faltava la missa a la capella dedicada a Ntra. Sra. de la Puda de Montserrat.

Els hostes il·lustres

La Puda va ser un dels balnearis de renom i va tractar personalitats ja des del seu començament. Alguns dels noms han quedat escrits en els llibres de registre anuals i en les paperetes mèdiques. El 1833 està registrada l'estada del marquès de Bellpuig; el 1835, Manuel de Llauder i Carmín, Capità General de Catalunya i destacat dirigent carlista. La reina Isabel II era també usuària de les aigües de la Puda. Els seus metges les hi havien recomanat i se les feia portar a Madrid, o al lloc on s'hostatjava. L'any 1844, l'apotecari de la cambra reial va restar uns dies al balneari per fer-li arribar les aigües a Barcelona i el 1860 va fer una visita al balneari. Al mateix any consta la del doctor Roureanu, membre de la Societat Hidrològica Mèdica de París. Altres personatges il·lustres que van hostatjar-se al balneari van ser Jacint Verdaguer, el 1874, i Narcís Oller els anys 1890.

Escales del sobreexidor de l'aigua. Fot. Vicenç Salamero i Guàrdia

Canal per conduir l'aigua des del lloc de surgència fins a l'interior. Fot. Vicenç Salamero i Guàrdia

El perfil professional dels banyistes, segons els registres, eren d'industrial, comerciant, metge i professionals liberals. El nombre de banyistes va ser molt notori sobretot al segle XIX, tenint el 1865 un registre de 2.000 persones. Només 8 balnearis espanyols (de 100 aproximadament) van superar la xifra de 1.000 visites durant el segle XIX. Si ens fixem en la mitjana de guanys anuals, durant la segona meitat del segle XIX va ser aproximadament de 100.000 rals, únic balneari que va obtenir aquests ingressos a tot Espanya.

A la Puda s'hi arribava des d'Esparreguera i des d'Olesa de Montserrat. Per accedir-hi des de la banda d'Esparreguera es va construir una carretera l'any 1834 i també va caldre construir un pont sobre el riu Llobregat, que va ser projectat l'any 1858 per l'arquitecte Elies Rogent. Des d'Olesa s'hi arribava amb tartanes que traslladaven els hostes des de l'estació del ferrocarril del baixador, denominada estació del Nord de la companyia "M. Z. A" (Companyia de Ferrocarrils de Madrid a Zaragoza y Alicante). L'any 1922, el balneari va tenir una estació de ferrocarril pròpia de la nova línia fèrria dels C. G. F. C. (Companyia General dels Ferrocarrils Catalans) Martorell-Manresa Alta.

Epíleg o prefaci?

El funcionament del balneari va tenir una història aproximada de 100 anys. Des de mitjan segle XIX fins a mitjan segle XX amb el parèntesi d'inactivitat durant els anys de la guerra civil, quan es va utilitzar per allotjar-hi refugiats. L'any 1958 deixà definitivament de funcionar. La seva fi, igual que la de molts balnearis, fou deguda al fet que l'estada d'estiu als balnearis va ser desplaçada per la nova moda d'estiuejar a la platja, i també a causa de l'ús de noves opcions per guarir les malalties, o l'anomenada *crisi de la pastilla*.

L'any 1964, Joan Dalmases, veí d'Olesa, va comprar el balneari i a partir d'aleshores, de l'establiment només s'utilitzà l'antic saló-menjador per al servei de restaurant durant la temporada de la *Passió d'Olesa* de Montserrat i la capella per a comunions i casaments, fins que el 1971, a causa de les grans avingudes del riu, va quedar molt malmès. A més, la construcció, arran de l'edifici, de la carretera d'Abrera a Manresa a la dècada dels setanta del segle XX, va trencar el seu encant d'espai de repòs i tranquil·litat, aliè al món extern. Al voltant dels anys noranta va ser adquirit per un nou propietari, el qual tenia la intenció de rehabilitar-lo. No va reeixir aquest projecte i va començar un procés de

Galeria de banys. Fot. Vicenç Salamero i Guàrdia

Galeria de banys. Fot. Vicenç Salamero i Guàrdia

Cambra de bany. Fot. Vicenç Salamero i Guàrdia

Umbracle al jardí del davant del balneari. Fot. Vicenç Salamero i Guàrdia

Sobreixidor de l'aigua des de la sala de banys cap al riu Llobregat. Fot. Vicenç Salamero i Guàrdia

degradació accelerat causat pel vandalisme. Aproximadament l'any 2000 la propietat va ser posada en subhasta i va ser adquirida per un nou propietari a final de 2001. Actualment és difícil accedir a bona part de l'edificació a causa del perill que suposa el seu estat d'enderrocament, si bé la part més antiga, la magnífica galeria de banys, obra de l'arquitecte Oriol i Bernadet, manté l'estructura de les voltes en un estat recuperable.

Aquest article ha volgut fer un viatge en el temps per recordar un dels llocs d'oci més emblemàtics del Baix Llobregat nascut gràcies a les deus d'aigua sulfurosa. El metge Arnús, l'any 1863, davant de la quantitat d'aigües termals que es

coneixien a Espanya i atesa la manca d'establiments balnearis, reclamava al govern que es reglamentessin les deus per tal de beneficiar la salut pública; en les seves paraules, el govern havia de complir una missió providencial.

De ben segur que si avui el metge Arnús visités la Puda tornaria a reclamar el mateix. La història del balneari, el seu notable patrimoni arquitectònic i natural són mereixedors no solament del record d'aquestes pàgines. Esperem que ben aviat comenci el prefaci d'una nova època de la Puda que recuperi l'edifici i que permeti tornar a gaudir dels beneficis de les aigües sulfuroses.